

УДК 338.246

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ В РОЗВИНЕНИХ КРАЇНАХ

Краснікова Н.О., к.е.н.

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Визначено активну позицію розвинутих країн у регулюванні зовнішньої торгівлі, що полягає: у застосуванні великої кількості «дорогих» та «прихованих» заходів протекціонізму, гальмуванні лібералізації у критичних для себе галузях економіки, «заміщенні» тарифного регулювання нетарифним відповідно до „закону постійного захисту”. Встановлено можливість формування у розвинутих країн конкурентних переваг на основі захисту, що застосовується раніше, ніж в інших країнах. Статистично визначено наявність другої хвилі кризового протекціонізму в світі і необхідність активної лібералізаційної політики розвинутих країн для її подолання.

Ключові слова: кризовий протекціонізм, тарифні та нетарифні інструменти, кризовий протекціонізм, світова економічна криза

The active role of developed countries in regulations of foreign trade consist of: applying a large number of “expensive” and “murky” protectionism measures, braking liberalization in critical sectors for the own economy, “substituting” from tariff regulation to non-tariff measure in accordance with the “law of constant protection.” The developed countries begin to protect their producers earlier than the rest of the countries. This forms a kind of competitive advantage of developed countries. The presence of the second wave of the crisis protectionism in the world and the need of active liberalization policies of developed countries to overcome it have been statistically determined.

Key words: crisis protectionism, tariff and non-tariff protectionist measures, murky protectionism, global economic crisis

Актуальність проблеми. На початку останньої світової економічної кризи, визнаючи економічну необхідність та історичну неминучість збільшення протекціонізму в країнах світу та з метою протидії йому, на вашингтонському саміті в листопаді 2008 р. країни Великої двадцятки домовились, що протягом року не будуть «використовувати» протекціонізм. Зазначена домовленість виявилась лише декларацією, оскільки в процесі регулювання світової торгівлі присутній дуже силь-

ний «ефект доміно»: якщо хоча б одна велика країна починає використовувати протекціоністські заходи, її країнам-партнерам відмова від захисту внутрішніх ринків стає не вигідною і протекціоністські заходи використовують всі – вибудований попередніми зусиллями малюнок лібералізації світової торгівлі руйнується. У випадку кризи і падіння попиту на продукцію за кордоном, країни починають переорієнтувати продукцію на внутрішній ринок, що вимагає захисту від потрапляння на нього виробників з інших країн – запускається ланцюгова реакція розповсюдження протекціонізму.

Аналіз останніх наукових досліджень. Проблемі регулювання зовнішньої торгівлі приділяють увагу в своїх працях як українські, так і іноземні науковці: І.В. Бураковський, Д.Г. Лук'яненко, Т.М. Циганкова, Ю.В. Макогон, О.П. Гребельник, П.В. Пашко, В.М. Голомовзий, Л.А. Панкова, В.Г. Драганов, В.Г. Свінухов, І.І. Дюмуден, Ч.П. Бовн, С.Дж. Евенетт, Д.А. Ірвін, Р. Болдвін та ін. Збільшення протекціонізму під час останньої світової кризи сформувало різні варіанти його сприйняття: генеральний директор СОТ Паскаль Ламі визначив поточну форму торговельних бар'єрів як «протекціонізм низької інтенсивності»; Саймон Дж. Евенетт трактував її як «прихований протекціонізм» [1]. Очевидно, що сучасні процеси в світовій економіці призвели до змін в інструментах регулювання міжнародної торгівлі, динаміці їх використання та позиціях сторін, що потребує окремого аналізу. На особливу увагу заслуговує досвід заходів регулювання зовнішньої торгівлі у розвинутих країнах світу.

Мета роботи - визначити особливості, обумовлені світовою економічною кризою, у практиці регулювання зовнішньої торгівлі у розвинутих країнах світу.

Викладення основного матеріалу дослідження. Глобалізація призвела до подальшої інтеграції економік і зниження можливостей країни захищати власні ринки напряму, а криза підштовхнула і прискорила «ефект заміщення» відкритого тарифного захисту на прихований нетарифний. Активність використання інструментів протекціонізму в різних країнах світу не є однаковою і обумовлена обраним типом стратегічної поведінки країн при регулюванні зовнішньоторговельних потоків. Таких типів можна виділити три (табл. 1).

Таблиця 1. Характеристика типів стратегічної поведінки держави при регулюванні зовнішньоторговельних потоків

№ з/п	Тип поведінки	Рівень тарифного захисту національних виробників	Рівень нетарифного захисту національних виробників	Рівень захисту від національного експорту
1	2	3	4	5
1	Пасивний	Знижується або залишається незмінним	Стабільно низький	Підвищується
2	Помірований	Знижується або залишається незмінним	Підвищується	Стабільний
3	Активний	Знижується або залишається незмінним	Підвищується	Знижується

Перший – пасивний, за якого країна просто адекватно реагує на нові правила торгівлі, що формуються СОТ, та зміни в захисті країн-партнерів. Такі країни пасивно сприймають зміни рівня захисту від національного експорту з боку країн-партнерів, поступово знижують рівень тарифного захисту національних економік та не використовують можливостей нетарифного захисту на користь національної економіки. Здебільшого існуючі в таких країнах інструменти нетарифного регулювання заважають не стільки імпортерам, скільки експортерам.

Другий – помірований, коли в країні прогнозуються можливі зміни в регулюванні торгівлі країн-партнерів та плануються варіанти адаптації зовнішньоторговельної стратегії до нових умов за допомогою і в межах правил СОТ. У таких країнах проводиться робота щодо запобігання підвищення рівня захисту від національного експорту, а також активно використовуються можливості тарифного та нетарифного захисту в межах, дозволених СОТ.

Третій – активний, за якого країна бере активну участь у двосторонніх переговорах стосовно поліпшення умов доступу національних виробників на зовнішні ринки, а також долучається до процесу створення правил торгівлі в СОТ і, таким чином, досягає врахування в них власних стратегічних інтересів. Країни з третім типом поведінки працюють над поступовим зниженням показника рівня захисту від національного експорту, зменшують рівень тарифного захисту національного виробництва, ефективно заміщуючи його нетарифним.

В таблиці 1 підкреслюється, що рівень тарифного регулювання має тенденцію до стабільності або зниження у країнах з будь-яким типом

стратегічної поведінки і залежить, як зазначено вище, від загальних домовленостей у СОТ.

Історично склалося так, що країни-лідери світової торгівлі є піонерами і в СОТ, тобто використовують активний тип стратегічної поведінки. Саме це дозволяє їм отримати переваги в захисті національних інтересів. Такі країни не тільки беруть активну участь у формуванні правил світової торгівлі, а і досягають визнання власних правил, інколи більш дискримінаційних, ніж світові, як легітимних для регулювання зовнішньоторговельних процесів. Це, насамперед, стосується США та ЄС, які мають власні правила проведення антидемпінгових, компенсаційних та захисних розслідувань, що визнаються в СОТ. Бездіяльність таких держав у проведенні переговорів з приводу реформування старих або створення нових правил теж можна вважати елементом їх активної поведінки, яка дозволяє отримувати користь від затягування небажаних змін. У період останньої економічної кризи фахівці відзначали, що загальну лінію для поновлення протекціоністських настроїв у світі задають саме розвинені країни. Із загальної кількості протекціоністських заходів, країни Великої двадцятки імплементували переважну більшість, яка становила 60% у 2009 році і досягла 75% у 2011 році (рис. 1).

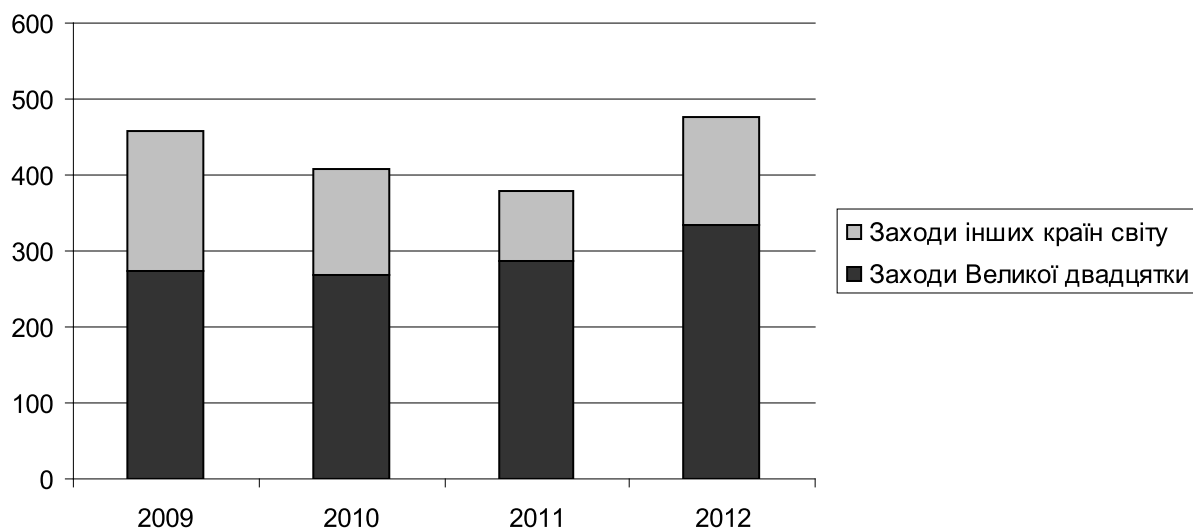

Рис. 1. Динаміка застосування протекціоністських заходів в 2009-2012 роках у світі [2]

Крім того, три країни-лідери (ЄС, США та Японія) у перший кризовий рік запровадили 35% протекціоністських заходів від загальної їх кількості, а у 2010-2012 рр. частка лідерів становила близько 20%.

Тобто, розвинені країни ще і швидше орієнтуються в економічній ситуації, ніж країни, що розвиваються, і привентивно захищають своїх національних виробників. Тим самим у розвинених країнах формується конкурентна перевага на основі захисту, що застосовується раніше ніж в інших країнах. Адже відомо, що отримати вигоду від лібералізації або додаткового захисту в міжнародній торгівлі можуть тільки країни, що першими долучились до відповідного процесу.

Статистика застосування протекціоністських заходів вочевидь демонструє наявність двох підйомів їх кількості – у 2009 та 2012 роках, що дозволяє зробити висновок про наявність двох хвиль «кризового протекціонізму» (рис. 1). Зауважимо, що відповідної статистичної бази за 2008 рік не існує, оскільки він відзначився в історії СОТ як останній рік поступової лібералізації, тобто кількість дискримінаційних протекціоністських заходів значно менша за показник 2009 року [2].

На початку кризи, у листопаді 2008 р., було створено світову агенцію, що займається постійним незалежним моніторингом політики, що впливає на світову торгівлю – **Global Trade Alert (GTA)**. Взагалі всі заходи уряду, які впливають на торговельну практику країн-партнерів, у ній поділено на 3 групи залежно від ступеня негативного впливу на торговельних партнерів і позначено відповідними кольорами. Перша група, позначена червоним кольором, включає заходи, які застосовуються і дискримінують торговельних партнерів. Друга група, позначена бурштиновим кольором, включає заходи, які: 1) застосовуються і можуть призвести до дискримінації торговельних партнерів; 2) введення або розгляд і застосування яких майже точно призведе до дискримінації торговельних партнерів. До третьої (зеленої) групи належать заходи, застосування яких відбувається на відкритій недискримінаційній (за принципом найбільшого сприяння) основі і які не приводять до обмеження дій торговельних партнерів. У кожному виді митно-тарифних та нетарифних заходів на практиці можна виділити такі, що належать до червоної, бурштинової або зеленої групи. Відповідно, заходи зеленої групи є повністю легітимними і їх застосування не обмежується, а заходи бурштинової та червоної групи перешкоджають здійсненню торговельних операцій, тобто обмежують імпорт і можуть викликати санкції з боку експортерів або СОТ. Саме заходи червоної групи є об'єктами даного

дослідження при аналізі інструментів «кризового протекціонізму».

Найактивніше з нетарифних інструментів під час кризи країни світу використовують антидемпінгові, компенсаційні та спеціальні розслідування (903 заходи) для захисту національних виробників (табл. 2). Такий вид захисту є однаково популярним і для розвинутих країн, і для тих, що розвиваються. Виняток становлять лише найменш розвинені країни, які не використовують такий вид захисту.

Таблиця 2. Кількість найпоширеніших заходів дискримінації імпортерів, що застосовувались урядами держав протягом 2008-2013 рр. [3]*

№ з/п	Вид обмежувального заходу	Кількість застосованих заходів	Кількість дискримінаційних заходів (червона група)	Кількість країн, яким дискримінаційний захід завдає шкоду	Кількість тарифних ліній, що підлягають дискримінаційному заходу	Частка дискримінаційних заходів від загальної кількості, %
1	Державне субсидування	574	517	195	778	90,1
2	Експортні субсидії	113	83	199	808	73,5
3	Антидемпінгові, компенсаційні та спеціальні розслідування	903	520	90	307	57,6
4	Політика «купуй національне»	93	52	137	451	55,9
5	Квоти (з урахуванням тарифних квот)	76	39	106	138	51,3
6	Експортні податки та обмеження	216	122	183	348	56,5
7	Інші нетарифні заходи	288	175	181	543	60,8
8	Тарифні заходи	852	267	168	855	31,3

* - дані проаналізовані за період з листопада 2008 року до листопада 2013 року (за 5 років)

Особливістю субсидування під час кризи є використання здебільшого прямої фінансової допомоги, що належить до червоної групи заходів (90,1% для заходів державного субсидування і 73,5% для експортних субсидій). Необхідно зазначити, що державне субсидування належить до «дорогих» засобів підтримки національної економіки, що беззаперечно і зумовлює географію країн, що їх використовують. Багатші країни використовують субсидування, що полягає у виділенні бюджетних коштів на пільгове кредитування, викуп товарів тощо. Бідніші країни, що

об'єктивно не мають зайвих фінансових ресурсів, будують субсидування на недоотриманні бюджетних коштів (податкові пільги тощо). Якщо виключити з аналізу раніше розглянуті антидемпінгові розслідування, то всі антикризові захисні заходи розвинених країн можна віднести до субсидій та іншої підтримки, а у країн, що розвиваються, субсидії становлять лише 30 % від загальної кількості застосовуваних захисних заходів. Таким чином, державне субсидування є заходом легалізованої дискримінації бідніших країн. Це робить питання, пов'язане з можливостями субсидування, актуальним для реформування норм СОТ, викликаючи зрозуміле небажання змін з боку розвинених країн.

Достатньо вагомим є охоплення тарифних ліній щодо дискримінаційного впливу на торговельних партнерів специфічних обмежень, стимулюючих внутрішній попит на національні товари, що отримали загальну назву «купуй національне». 52 із 93 застосованих заходів належать до червоної групи. Основою методу є вимога вмісту місцевого компоненту, коли у виробництві кінцевого товару необхідно використовувати внутрішню продукцію та/або матеріали, робочу силу. Метою методу є підтримання рівня зайнятості в найменш розвинених галузях та підтримка високотехнологічних галузей, що динамічно розвиваються. Цей захід теж належить до заходів прямого впливу на величину імпорту і його дію під час останньої світової кризи економісти порівнюють з дією тарифа Смута-Хоулі за часів «Великої депресії». Захід використовують країни з різним рівнем розвитку від найменш розвинених (Афганістан) до найрозвинутіших (США, країни Європейського Союзу).

Поступова трансформація в інструментах захисту національної промисловості, яка має місце в розвинених країнах, що демонструють високий рівень митно-тарифної лібералізації, має наступні особливості. Перш за все, загальна докризова тенденція зниження митно-тарифного захисту національних економік підпорядковується дії принципу граничного рівня зниження, який полягає в можливості поступово знижувати рівень захисту до певної межі, після якої він перестає підлягати лібералізації. Економічна природа цього принципу полягає в тому, що країни спочатку досить безболісно для національних економік під впливом діяльності СОТ знижують тарифний захист на нечутливі до імпорту товари, поки захищеними залишаються найчутливіші товарні

групи, виробництво яких у межах країни за умов вільної торгівлі буде неможливим і через шкоду соціальним та економічним характеристикам національного виробництва загрожуватиме економічній безпеці держави.

Крім того, зниження митно-тарифного захисту викликає «ефект заміщення» тарифних інструментів нетарифними. Таку тенденцію Я. Бхагваті називає «законом постійного захисту», зміст якого полягає в такому: якщо зменшується один тип захисту, з'являється новий, що поновлює рівень протекціонізму [4, с. 35]. За оцінками західних економістів [5, с. 739-740], зниження рівня тарифного захисту на 1 % призводить до збільшення частки імпорту, що підлягає впливу нетарифних обмежень більш ніж на 1 %, тобто відбувається мультиплікативний ефект стосовно захисту внутрішнього ринку. Крім цієї точки зору, в економічній теорії існує інша позиція щодо прямого зв'язку між тарифним та нетарифним захистом. Вважається, що нетарифні бар'єри доповнюють захист тих галузей, які захищені високими митними ставками і не використовуються для захисту галузей з низьким тарифним захистом.

На практиці обернена залежність між тарифним та нетарифним захистом та «закон постійного захисту» підтвердився і в протилежному напрямку, коли після Уругвайського раунду СОТ, країни зобов'язалися «тарифікувати» кількісні нетарифні обмеження, тобто замінити існуючі квоти митами з еквівалентною обмежувальною дією. Процес тарифікації призвів до появи специфічних митних ставок, адвалерні еквіваленти яких становили тризначні суми відсотків. Домовленість про поступове зниження «тарифікованих» обмежень за тим самим законом призводить до повернення до нетарифного захисту, але вже в більш прогресивних формах стандартів, «зелених» субсидій та ін.

Отже, нетарифні митні інструменти застосовуються з метою, аналогічною застосуванню мит, але механізм їх впливу на економіку є зазвичай більш прямим, обмеження та стандарти не залишають економічним суб'єктам свободи вибору, як у разі митного регулювання; більшість сучасних нетарифних заходів класифікують як «прихований протекціонізм»; велика частка нетарифних інструментів належить до інструментів внутрішньоекономічного регулювання; саме нетарифні інструменти використовуються в сучасному регулюванні з метою захисту економічної безпеки в умовах неможливості застосування звичай-

них та додаткових мит [6, с. 9; 7, с. 4-5]. Частка кризових заходів, що класифікують як заходи «прихованого протекціоналізму», в розвинутих країнах є дуже високою і сягає для країн Європейського Союзу майже 100%, в Японії – більше 90%, Саудівській Аравії – 90%.

Криза довела, що дія тільки в межах існуючих правил СОТ надає країнам настільки широкі можливості захисту національних виробників, що це створює загрозу самій ідеї створення організації. У зв'язку з тим, що СОТ створювалась як координуючий орган, а не регуляторний, правила поведінки держав є дуже гнучкими. Вони створюють лише певні рамки без належної деталізації. Так, обмеження імпорту товарів на територію країн більшою мірою ґрунтується на погіршенні стану платіжного балансу, що регулюються відповідно до статті XII СОТ «Обмеження імпорту для збереження рівноваги платіжного балансу» [8, с. 53-54]. Світова криза призвела до ситуації, коли проблеми з платіжним балансом відчували не поодинокі економіки, а практично кожна країна, що, у свою чергу, на законному (з боку СОТ) підґрунті викликало стрімку хвилю посилення протекціонізму. Для розвинутих країн більше законних умов для посилення навіть тарифного протекціонізму, оскільки рівень «зв'язування» для їх митних тарифів перевищує рівень реально застосовуваних тарифів найбільшого сприяння, на відміну від тих країн, що нещодавно приєдналися до СОТ. Наприклад, в Україні рівень «зв'язування» нижче реально застосовуваних тарифів. Отже, формально, не порушуючи правил СОТ, порушується головний принцип організації, а саме глобалізації та відкритості ринків, тобто відбувається відкрита та загальна дискримінація торговельних партнерів на законних засадах.

Зміни щодо подолання світової економічної кризи, викликані діями урядів, кардинально поміняли місцями прибічників та опонентів протекціонізму. Тепер країни, що розвиваються, зацікавлені в зменшенні протекціоністських бар'єрів з боку розвинених країн з огляду на дві обставини. По-перше, менш розвинені країни були поставлені в умови поступової лібералізації економіки під контролем СОТ і вже відчутно лібералізували власні економіки. По-друге, інтереси експортерів у сучасних економіках значно важливіші для держав, ніж інтереси галузей, що конкурують з імпортом. Особливо це стосується випадків, коли національні виробники залежать від імпорту.

Висновки. Природнім для економічної політики всіх країн світу є підвищення рівня активності в напрямку захисту національних виробників у кризові періоди. Протекціоністські дії розвинутих країн світу мають певні особливості: вони є більш «дорогими», що дозволяє дискримінувати менш розвинуті країни; розвинуті країни швидше реагують на негативні зміни, тому частка дискримінаційних заходів у перший рік кризи є більш відчутною ніж у наступні роки; більшість заходів розвинутих країн класифікують як «прихований протекціонізм»; розвинуті країни мають більше законних підґрунть та досвіду у використанні заходів регулювання зовнішньої торгівлі. Отже, можна констатувати, що припинення розгортання «кризового протекціонізму» можливе лише з активної згоди розвинутих країн світу. Інакше криза у лібералізаційному переговорному процесі в СОТ загрожує перейти у відсутність будь-якої можливості продовжити лібералізацію міжнародної торгівлі на світовому рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Baldwin R. **The collapse of global trade, murky protectionism, and the crisis: Recommendations for the G20** [Електронний ресурс] / Richard Baldwin and Simon J. Evenett. – 2009. – Режим доступу: <http://www.voxeu.org/epubs/cepr-reports/collapse-global-trade-murky-protectionism-and-crisis-recommendations-g20>
2. Evenett Simon J. **The 14th GTA Report on Protectionism** / Simon J. Evenett [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globaltradealert.org/sites/default/files/GTA14_0.pdf
3. Незалежний моніторинг політики, що впливає на світову торгівлю (GTA) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.globaltradealert.org/about>
4. Bhagwati J. **Protectionism** / J. Bhagwati. – Cambridge, Mass. : MIT Press, 1988. – 126 p.
5. Mansfield E. D. **The Political Economy of Nontariff Barriers: A Cross-National Analysis** / Edward D. Mansfield, Marc L. Busch // International Organization. – 1995. – 49 (4). – P. 723–749.
6. Макогон Ю. В. Митна справа : навч. посіб. / Ю. В. Макогон, А. Б. Яценко. – К. : ЦНЛ, 2006. – 224 с.
7. Baldwin R. **The collapse of global trade, murky protectionism, and the crisis: Recommendations for the G20** [Електронний ресурс] / Richard Baldwin and Simon J. Evenett. – 2009. – Режим доступу: www.cepr.org.
8. Осика С. Г. Світова організація торгівлі / С. Г. Осика, В. Т. Пятницький. – К. : К.І.С., 2001. – 491 с.